

Recenzja książki: Obraz wsi w wyobrażeniach mieszkańców. Miejsca i ludzie

Agnieszka Przybyła-Dumin

Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

Agnieszka Przybyła-Dumin
Recenzja książki: Obraz wsi w wyobrażeniach mieszkańców. Miejsca i ludzie

Obszerna, ponadczterystustronicowa publikacja doktor Elżbiety Szot-Radziszewskiej pt. *Obraz wsi w wyobrażeniach mieszkańców. Miejsca i ludzie* wydana przez Politechnikę Świętokrzyską w 2013 roku stanowi podsumowanie wieloletnich badań prowadzonych w latach 2008–2013 z mieszkańcami Kielecczyny – ponad dwustu wsi położonych w widłach Wisły i Pilicy. Wybierane były najczęściej osoby, które ukończyły czterdzieści lat, istotny był bowiem zbudowany na przestrzeni życia system wyobrażeń o świecie, oparty o wzorce kulturowe obowiązujące w badanej społeczności, tworzące grupowe obrazy mentalne. Jak zauważa autorka: „Wieś kielecka i zamieszkująca ją niewielka wspólnota jest dobrym przedmiotem i podmiotem badań, gdyż krajobraz wiejski zachował tu wiele archaicznych elementów, a jej mieszkańcy wykazują w dużym stopniu magiczno-religijny sposób myślenia i przywiązania do tradycji”¹. Materiały pozyskane zostały dzięki wywiadom, obserwacjom, rozmowom oraz dokumentacji fotograficznej (przez autorkę oraz odpowiednio przygotowanych studentów Politechniki Świętokrzyskiej). Podczas badań swobodna rozmowa kierowana była na miejsca ważne dla rozmówców – zarówno dawniej, jak i dziś – oraz zdarzenia, opowieści i obrzędy mające z nimi związek. Respondenci opowiadali o wsi z czasów dzieciństwa i przekazów osób starszych, życiu religijnym, społeczno-gospodarczym i kulturalnym oraz

transformacjach dokonujących się w XX wieku. Praca terenowa w okolicach miejsc, o których traktowały narracje pozwalała na konfrontację danych w nich przedstawionych z realiami.

Szczegółowe pytania dotyczyły rodzinnej wsi – jej organizacji przestrzennej, lokalizacji i nazw poszczególnych części, centrum i obszarów peryferyjnych, a także konkretnych miejsc: domu, tras komunikacyjnych, zbiorników i cieków wodnych oraz nadawanym im przez społeczność lokalną znaczeniom. Wśród punktów topograficznych znalazły się ponadto drzewa, kapliczki, krzyże, miejsca nawiedzone i graniczne. Uwaga została zwrócona na te związane z pracą i życiem codziennym oraz czasem świątecznym. Przedmiotem badań były bowiem wyobrażenia przestrzenne – obrazy mentalne – rozumiane jako fakt społeczny i znaczący składnik procesu poznawczego, a także efekt kontaktu zmysłowego z przedmiotem lub miejscem, powstające w wyniku percepcji i waloryzacji środowiska, a wynikające z poznania, wzajemnych relacji między ludźmi, kształtowanego w ramach społeczności światopoglądu, swoistej dla naszej kultury interpretacji świata. Poza źródłami wywołanymi analizie poddane zostały także źródła zastane – publikowane materiały etnograficzne z tego terenu.

Zarówno w etnograficznych badaniach terenowych, jak i podczas analizy materiału zastosowana została metoda mapowania poznawczego wykorzystywana dotychczas do badań przestrzeni miejskiej, pozwalająca na „strukturyzację przestrzeni, czyli identyfikację archetypicznych miejsc i obiektów ujawnionych w zapisanych wywiadach”². Analizie poddane zostały opracowane na podstawie części zebranych materiałów antropologiczne mapy mentalne, opis miejsc i obiektów znaczących, postaw i zachowań ludzi w tych przestrzeniach, ponadto obrzędy i praktyki magiczno-religijne w nich wykonywane oraz opowieści o nich traktujące.

Monografia składa się z dwóch części. W pierwszej omówione zostały podstawy teoretyczne wybranej metodologii z uwzględnieniem: opisu autorskiej metody konstruowania map mentalnych opracowywanych w oparciu o zapisane podczas badań relacje, przyczyn, dla których ta metoda analizy materiału została wybrana oraz sposobu prowadzenia badań terenowych. Autorka zawarła tutaj także prezentację stanu badań oraz wybrane teorie podejmujące problematykę percepcji, waloryzacji i wyobrażeń środowiska (np. metody mapowania poznawczego Kevina Lyncha). Z uwagi zaś na to, że treść wyobrażeń zależy od dominującego w określonej kulturze światopoglądu i typu waloryzacji środowiska, przedstawiła także cechy ludowego obrazu świata i magiczno-religijnej waloryzacji właściwej

■ 2 Ibidem, s. 14.

kulturze chłopskiej, a rzutujących na ludowy obraz wsi. Poruszone zostały zarówno kwestie związane z myśleniem magicznym i mitycznym, jak i funkcją narracji wyrastających z obowiązujących wierzeń, podkreślono ponadto relacje pamięci kulturowej i kształtowania tożsamości społeczności lokalnych. Jak podkreśla autorka: „Rekonstrukcja obrazu wsi stanowi klucz do poznania i zrozumienia postaw mieszkańców wobec różnych zjawisk kultury, zrozumienia specyficznej mentalności społeczności wiejskiej, symboli kulturowych i podstawowych wartości kultury chłopskiej”³.

W drugiej części pracy przedstawione zostały materiały zebrane w trakcie badań terenowych, będące egzemplifikacją prezentowanych w części teoretycznej hipotez i pytań, a świadczące o złożoności i wielowarstwowości chłopskiego postrzegania środowiska. Punktem wyjścia były opracowane na bazie źródeł mapy mentalne. Nastąpiło zatem przedstawienie wyobrażeń mieszkańców na temat określonych, znaczących miejsc w przestrzeni, tworzących obraz wsi uobecnionej w społecznej świadomości, w których wyraźnie zostały zarysowane: centrum, peryferie, granice i punkty, którym nadano określone sensy – dom, kościół, kapliczki i krzyże, ciekły wodne, cmentarze, drzewa, nawiedzone miejsca itp. W ostatnim rozdziale autorka podjęła analizę zachowań ludzi w momentach i przestrzeniach granicznych. Poszczególne rozdziały tej części poświęcone zostały: relacjom kultury tradycyjnej i współczesnej, wsi prezentowanej jako mikrokosmos, miejscu analizowanych punktów topograficznych w wyobrazeniach badanej społeczności oraz świętowaniu. Pracę zamykają: przykłady map mentalnych, uzupełnione o wypisy ze źródeł, fotografie, wykazy wywiadów i miejscowości, w których były prowadzone.

Cel pracy, którym było: „poznanie mechanizmu powstawania obrazów mentalnych kieleckich wsi w świadomości ich mieszkańców oraz rekonstrukcja tworzących ją elementów, a w efekcie poznanie relacji społeczności lokalnych z zamieszkiwanym środowiskiem”⁴ został osiągnięty. Dzięki analizie semiotycznej zachowań rytualnych, kreujących i sakralizujących miejsca, a także zrozumieniu symbolicznych znaczeń ich lokalizacji autorka zrekonstruowała i opisała obraz wsi, gdzie relacje dobra i zła, życia i śmierci, tego, co święte, i tego, co nieczyste, przeklęte, a także góry i dołu, lewej i prawej strony, powstające w oparciu o ludowy światopogląd, łączą się z określonymi miejscami w przestrzeni postrzeganej jako mikrokosmos. Tym samym autorka wykazała ciągłość myślenia mitycznego sięgającego starożytnych i średniowiecznych źródeł, nadal rzutującego na

■ 3 Ibidem, s. 10.

4 Ibidem, s. 341.

grupowo nadawane sensy i znaczenia, budujące system wyobrażeń o świecie badanej społeczności.

O wartości pracy stanowią zarówno pozyskane materiały źródłowe – zapisane gwarą relacje mieszkańców kieleckich wsi – element dziedzictwa kulturowego, jak i zaproponowana metoda analizy – przedstawienie wyobrażeń przestrzennych za pośrednictwem map wyobrażeniowych, będące pierwszą bodaj taką próbą w antropologicznych badaniach wsi. Publikacja wnosi więc wkład w rozwój nauki i poszerza możliwość rozumienia badanej społeczności, a poprzez zaznaczenie uogólnionych praw – każdej innej. Wskazuje jedną z dróg do poznania kulturowego obrazu świata i wpisuje się w nurt badań dotyczących sposobów organizacji i osvajania rzeczywistości, relacji człowiek–środowisko, a także miejsca i bycia człowieka w świecie.

Często nie fakty, a wyobrażenia o rzeczywistości kierują ludzkimi sądami, postępowaniem, aspiracjami. Mogą one decydować o poczuciu bezpieczeństwa, szczęściu, możliwościach. Nie do przecenienia jest zatem odkrycie kolejnej ścieżki do ich poznania i zrozumienia. Tak wielu elementom przestrzeni nadaliśmy znaczenie – progom, płotom, ścieżkom, miedzom, tak wiele sensów towarzyszy otaczającym nas przedmiotom ze względu na ich kształt, kolor, materiał, z których zostały skonstruowane, kto je nam przekazał, czy są poświęcone. Badanie myślowych konstruktów jest niezwykle ważne dla zrozumienia człowieka, rzutują one bowiem na jego zachowania, pozwalają poznać światopogląd, dotrzeć do świata wartości.

Solidny warsztat doświadczonego etnografa, imponujący materiał badawczy, spójna i konsekwentnie stosowana metoda analizy czynią publikację godną polecenia. Będzie interesującą pozycją dla przedstawicieli różnych dziedzin nauki: antropologów, językoznawców, regionalistów, folklorystów, ale i urbanistów, a także wszystkich zainteresowanych kulturą oraz jej twórcą i tworem – człowiekiem.

Autorka jest absolwentką Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, doktorat obroniła w 2003 roku na Wydziale Historycznym tej uczelni. Opublikowała dwie książki (*Sekrety ziół. Wiedza ludowa, magia, obrzędy, leczenie*, Warszawa 2005 oraz omawianą tutaj: *Obraz wsi w wyobrażeniach mieszkańców. Miejsca i ludzie*, Kielce 2013). Jest także twórczynią wielu wystaw etnograficznych i artykułów dotyczących ochrony architektury drewnianej, leśnictwa ludowego oraz szeroko rozumianej kultury ludowej. Przez wiele lat pracowała w Muzeum Wsi Kieleckiej od stanowiska asystenta zaczynając, na kustoszu dyplomowanym kończąc. Od 2009 roku jest adiunktem w Katedrze Architektury i Urbanistyki Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach (Zakład Historii Architektury, Urbanistyki i Ochrony Zabytków).

Book Review: The Picture of a Village in the Imagination of its Residents. Places and People

The reviewed book of Dr. Elżbieta Szot-Radziszewska, Ph.D. entitled *The Picture of a Village in the Imagination of its Residents. Places and People* published by the Kielce University of Technology in 2013 is a summary of long-term researches conducted in 2008–2013 on residents of Kielce province. During the interviews the discussion was focused on places that were and still are important for the interviewed as well as events, stories and rituals connected with these places. The respondents talked about their village they knew from the times of their childhood and stories transferred from elderly residents, their religious, socio-economical and cultural life as well as transformations that happened in the 20th century. The subject of the study were imaginations – mental images – understood as a social fact, an important component of the cognitive process and the sensual contact with an object or place that occurs as a result of perception and valorization of the environment. During the ethnographic field researches as well as during the analysis of the gathered material the author of the research used the method of a cognitive map. Furthermore, the study aimed at analysis of anthropological mental maps that were created on the basis of the part of the collected materials, description of places and objects, significant attitudes and behaviors of people in these areas, local rituals and magical and religious practices connected with them as well as stories treating about them.